

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СТВОРЕННЯ КАТЕГОРІЙНОЇ МАТРИЦІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОБРАЗІВ СУБ'ЄКТИВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ДОРОСЛОГО*

Анатолій В. ФУРМАН

доктор психологічних наук, професор,
академік АН вищої школи України,
завідувач кафедри соціальної роботи,
директор НДІ методології та економіки вищої освіти
Національного економічного університету,
головний редактор журналу "Психологія і суспільство"
(м. Тернопіль)
Copyright © 2011

Тетяна КОВАЛЬОВА

викладач кафедри педагогіки і психології КРІППО,
здобувачка РВНЗ "Кримський гуманітарний університет"
(м. Ялта)
Copyright © 2011

У статті вперше виголошується ідея взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації, що розвивається засобами постнекласичного теоретизування та авторського методологування в напрямку створення відповідної категорійної матриці, що в таксономічний спосіб типологізує та згармонізовує за обсягом, змістом і значеннєвим контекстом 25-ть базових категорій психологічної науки у логіко-сутнісному форматі чітко відрефлексованого упредметнення.

Проблема і мета дослідження. Концепція самоактуалізації особистості, що створена у другій половині ХХ століття у рамках гуманістичної психології (К. Гольдштейн, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Е. Еріксон та ін.) і збагачена на рубежі століть вітчизняними науковцями (Г.О. Балл, М.Й. Борисhevський, О.Є. Гуменюк, З.С. Карпенко, В.О. Татенко та ін.), хоча й належить до числа найбільш оригінальних та евристичних [див. 1], усе ж характери-

* Дослідження здійснене у рамках госпдоговорної теми "Психодіагностичні технології самореалізації вчителів та учнів в освітньому процесі сільської школи", підписаним 31.08.2011 року між ТНЕУ і Кривоколінським НВК І-ІІІ ступенів Тальнівського району Черкаської області (НДІ (МЕВО)-23-2011) та дисертаційної теми "Психологічні чинники самоактуалізації особистості у період дорослості", спеціальність 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія.

зується надмірним емпіризмом систематизованого психологічного матеріалу, а відтак й страждає на описовість такого унікального психодуховного явища, як *людська самоактуалізація*, котре традиційно вивчається і як складний стан-процес, і як інтегральна риса особистості. Це закономірно ставить проблему належного теоретико-методологічного обґрунтування цієї концепції, передусім чіткості у виробленні її *цілісної системи взаємоузгоджених категорій і понять* як інструментів продуктивного психологічного пізнання та ефективного методологування у соціогуманірній сфері суспільства.

Звідси постає **мета** цієї методологічної розвідки: на основі здобутків *вітакультурної методології* [див. **8** і модулі **1–13** цього альманаху], з одного боку, і тих напрацювань, що стосуються упредметненого розгляду психологічних чинників самоактуалізації особистості дорослого віку [**3; 4**], – з другого, створити *категорійну матрицю взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності* і названих чинників, що дасть змогу здійснити якісний прорив на шляху від концепції самоактуалізації до повноцінної теорії. У перспективі рефлексивне використання останньої для розв'язання різноманітних суспільних та особистісних проблем перетворюватиме її в потужний метод науково-психологічного пізнання, центральну ланку котрого становитимуть категорійні аналіз і синтез як два протилежні напрямки руху-поступу пульсуючої думки до розгадки таємниці психодуховного всесвіту людини.

Методологічні аргументації дослідження. Раніше здійснений теоретико-методологічний аналіз [**4**] виявив такі основні системоутворювальні психологічні чинники самоактуалізації особистості дорослого віку, як життєва енергія, наявність ситуаційної самоактуалізації, глобальне самоствлення, гуманістична спрямованість ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій, самотворення позитивно-гармонійної Я-концепції. Основою їх рубрикації є модуси людської реальності, або образи суб'єктивної реальності (за концепцією В.І. Слободчикова), за якими людина розглядається як: а) індивид – представник людського роду, б) суб'єкт – носій предметно-практичної діяльності, в) особистість – представник суспільства, соціальних взаємостосунків, г) індивідуальність – унікальна самотуня особистість, котра реалізує себе у творчості, д) універсум – вища сутність духовного розвитку людини, котра усвідомлює своє буття та місце у світі [**6, с. 207–368**]. Скажімо, індивідні чинники забезпечують повноцінну реалізацію людини в усіх її формовиявах та визначаються відповідними особливостями. Однак дійсну значущість вони мають лише у процесному перебігу їх актуалізації, тобто під час використання їх розв'язкового потенціалу з допомогою діяльності (суб'єктні чинники), самовизначення (особистісні), вчинення (індивідуальнісні) та самотворення (універсумні).

Методологія створення категорійної матриці з позицій *типологічного підходу* розроблена одним із авторів [**8; 9; 10**], котрим доведено, що вона є універсальним засобом методологування (аналізу, розуміння, рефлексії, мислення), що дає змогу виділити групу таксонів, які пов'язані між собою певною спільністю властивостей та ознак за критеріями походження, складу, функцій.

Взаєморозташовані та діалектично залежні категорії входять до різних комбінацій, або взаємоузгоджені в одній категорії як складові інших таксонів. Кожен таксон посідає єдине унікальне місце, характеризуючи конкретну сукупність об'єктів наукового, у тому числі й психологічного, пізнання. Оптимальна система таксономічних категорій формує в дослідника цілісне уявлення як про ієрархічну будову та логічні принципи вирішення завдань типологізації, так і про довершеність проблемно-модульної мислєдіяльності повноцінного професійного методологування на той чи інший чітко визначений предмет.

Саме така теоретико-методологічна робота і була здійснена авторами, підсумком якої й стала новостворена категорійна матриця процесу самоактуалізації, що відображає взаємозв'язки та взаєморозташування її складових у єдиній системі та дозволяє досягнути змістовно-сміслового наповнення кожної задіяної категорії (*рис.*). Здійснена типологія за горизонталлю і вертикаллю пропонує діалектику категорій “загальне – особове – одиничне – конкретне – універсальне”. Однак у першому випадку на рівні образів суб'єктивної реальності це є людина як “індивід – суб'єкт – особистість – індивідуальність – універсум”, у другому – це форми її психічної активності “реактивність – самоактивність – саморегуляція – самовчинення – самоздійснення”, далі йдуть таксономічно організовані психологічні чинники самоактуалізації: “життєва енергія – ситуаційна самоактуалізація – самоставлення – смисложиттєві орієнтації – позитивна Я-концепція”, а також форми самоактуалізації: “життя (життєактивність) – самоадаптація – самоствердження – самоорганізація – самореалізація” та способи пізнання світу “самосвідомість – самопізнання – самовизначення – саморефлексія – самотворення”.

Воднораз рефлексивний аналіз зазначених категорій за вертикаллю відображає іншу логіко-змістову картину. Загальне – це перша група пов'язаних між собою суттєвою спільністю властивостей та ознак образів суб'єктивної реальності – індивід, суб'єкт, особистість, індивідуальність, універсум. З'являючись на світ як індивід з природженою тенденцією до самоактуалізації, людина долучається до системи громадських взаємин і процесів, де вона діє як суб'єкт, тобто як носій активності та свідомості. Остання формується і розвивається у процесі діяльності, де ситуативна самоактуалізація є його рушійною силою. Унаслідок цього особа набуває особливої соціальної якості – стає особистістю, котра йде шляхом самоактуалізації, уможливліючи глобальне самоставлення. Зі свого боку, особливістю розвитку всіх цих трьох рівнів є неповторність і своєрідність конкретної людини, що і характеризують її як індивідуальність. Тут напрямок задають гуманістично спрямовані цінності та смисложиттєві орієнтації. Причому універсум як вища сутність духовного розвитку людини, котра усвідомлює своє буття та місце у світі, визначається через самотворення власного психодуховного світу Я та його центральної ланки – позитивно-гармонійної Я-концепції. У будь-якому разі всі окреслені психологічні чинники здійснюють самоактуалізацію, формують особистість, яка творить і змінює себе, свій життєвий світ. Важливо й те,

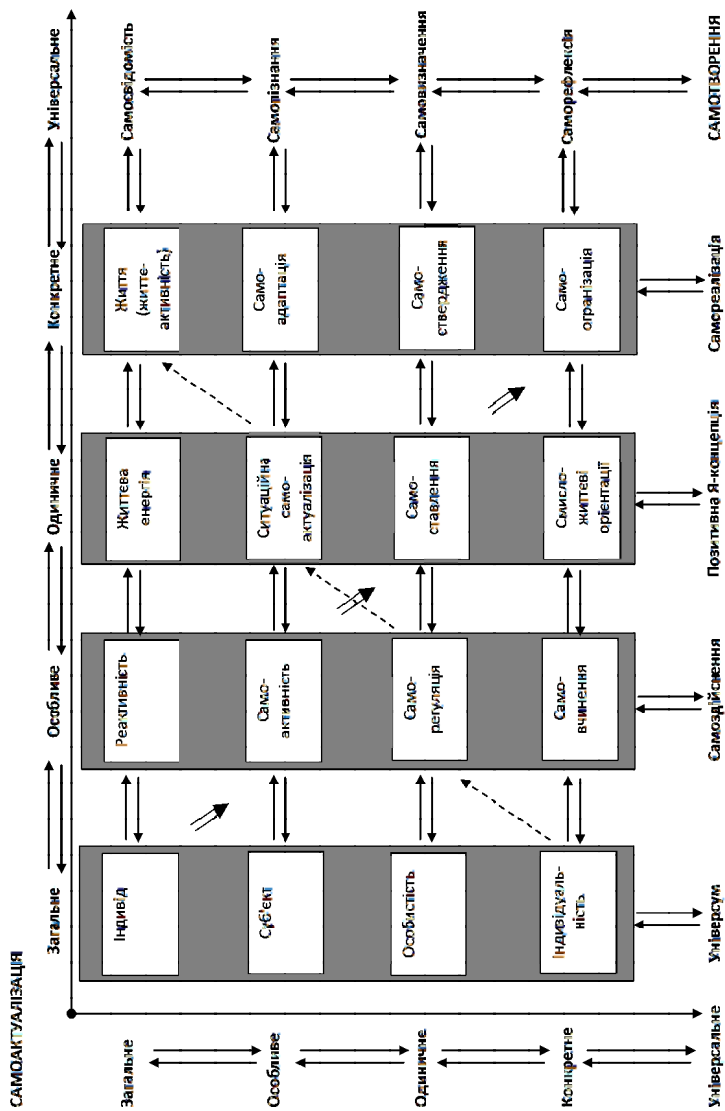

Рис. Категорійна матриця взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого

що в неї внутрішні чинники переважають над зовнішніми, а кожен наступний компонент інтегрує потенціал попередніх, доповнюючи і підсилюючи їх, розкриваючи прихований потенціал розвитку і самоактуалізації людини як індивіда, суб'єкта, особистості, індивідуальності та універсума.

Акт самореалізації – це деяка довершена послідовність учинкових дій, що виконуються людиною на підставі свідомо поставлених перед собою у перебігу самоактуалізаційних цілей й обраного самоставлення. Тому глобальне самоставлення – завжди дієвий чинник цього багатопараметричного процесу. З позиції філософсько-психологічної теорії вчинку (В.А. Роменець, В.О. Татенко, І.П. Маноха), самоствердження уможливується на етапі зрілості, об'єднуючи у собі мотиваційний (“хочу”) і дійовий (“можу”) аспекти, які розгортаються у внутрішньомотивованій, вільній, творчій, свідомій діяльності. Відтак мовиться про спосіб існування людини на її сутнісному рівні життєздійснення, позитивний результат якого психологічно виявляє себе у яскравому переживанні досягнутої гармонії із самою собою, з іншими і світом [5], тобто вона одержує таке глибинно-вершинне утворення самосвідомості, яке містить усвідомлення когнітивних властивостей, емоційно-ціннісних самоставлень, поведінкових дій і психодуховних форм (О.Є. Гуменюк); характеризує особливості самобачення й потенційного діяння, вчинкового проживання і творення найближчого соціуму та власного Я. Крім того, Я-концепція накладає відповідний – позитивний, нейтральний чи негативний – відбиток на всі ковітальні діяння особистості. Ось чому вона внутрішньо розширює, або обмежує вчинкове поле самоактуалізації людини [2, с. 225].

Отже, методологічно аргументоване дослідження образів суб'єктивної реальності у діалектичній єдності із психологічними чинниками самоактуалізації дорослого не тільки дозволяє обґрунтувати логіко-змістове (головно об'єктивацийне) та значеннєво-смісловне (переважно суб'єктивацийне) наповнення кожної, задіяної до *концептуальної план-карти* [див. 8, с. 75–86] *самоактуалізації людини*, із 25-ти взаємоузгоджених за обсягом та змістом категорій, не лише уможливує організацію *внутрішньої структури категоріального апарату* за канонами типологічного (у тому числі й таксономічного) підходу і з дотриманням вимог юнгіанського принципу кватерності [8, с. 108–133], а й чи не вперше у чітко упредметненому дослідженні складної психологічної проблеми дає змогу домогтися *категорійного ладу* шляхом здійснення двох методологічних процедур: а) бінарного задіяння координатної вісі із діалектичними категоріями “загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне” та б) визначення центральної лінії теоретизації у широкому, “перехресно-діагональному”, діапазоні її здійснення: “самоактуалізація – самотворення” та “універсум – самосвідомість”. Загалом запропонована категорійна матриця – це не тільки ефективний засіб здійснення *категоріального аналізу* як одного з найпотужніших методів дослідницької діяльності, котрому, на думку Г.П. Щедровицького, сьогодні не має рівних у царині наукової методології. Вона, крім цього, є *універсальний*

інструмент миследіяльності [11; 12] і професійного методологування [8; 9], оскільки дозволяє здійснювати *методологічну роботу* будь-якої складності – від аналітичної і рефлексивної до розуміннєвої і мисленнєвої, організуючи *багатопланетарний світ* сучасної методології як гармоніку сфер (філософської, загальнонаукової, конкретно-наукової, конкретно-тематичної, ситуаційної).

1. Балл Г.А. Психология в радиогуманистической перспективе: Избранные работы / Георгий Алексеевич Балл. – К. : Изд-во “Основа”, 2006. – 408 с.

2. Гуменюк О.С. Психология інноваційної освіти: теоретико-методологічний аспект: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 385 с.

3. Ковальова Т.С. Методологічна модель основних психологічних чинників самоактуалізації людини дорослого віку / Тетяна Ковальова // Вітакультурний млин. – 2010. – Модуль 12. – С. 29–32.

4. Ковальова Т.С. Теоретико-методологічне обґрунтування інтегральної концепції самоактуалізації в сучасній психології / Тетяна Ковальова // Психологія і суспільство. – 2010. – № 2. – С. 140–163.

5. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття: [навч. посібник] / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

6. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности: [уч. пос. для вузов] / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

7. Фурман А.В. Психологія Я-концепції: [навчальний посібник] / А.В. Фурман, О.С. Гуменюк. – Львів: Новий Світ – 2000, 2006. – 360 с.

8. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: [монографія] // Анатолій Васильович Фурман. – Ялта–Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.

9. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: [наук. вид.] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.

10. Фурман А.В. Типологічний підхід у системі професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2006. – №2. – С. 78–92.

11. Щедровицький Г.П. Избранные труды. – М.: Шк. культ. пол, 1995. – 760 с.

12. Щедровицький Г.П. Схема миследіяльності – системно-структурна будова, значення і зміст // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 29–39.

Надійшла до редакції 30.05.2011.